

NAHİV USULÜNDE İSTİHSAN DELİLİ

 Tahsin YURTTAŞ^a

Özet

Bu makalede bir nahiv usulü delili olan istihsan incelenmiş, tanımı, türleri ve kaynak değerinden bahsedilmiştir. İstihsan özel bir delile binaen kıyasa dayalı asıl kuraldan ayrılarak cüzi bir meselede istisnai hüküm vermektir. Bu bağlamda istihsan, dil meselelerinde benzerlerinden farklı bir hüküm vermeyi içermektedir. Bu tanım fıkıh usulünden alınmıştır. İstihsan akli bir delil olarak kabul edilir ve nahiv kaynaklarında pek çok örneği bulunmaktadır. Nahiv usulünde istihsan deliline, kıyasın ya da asıl kuralın dışında dilsel bir kullanım ya da lugavî bağlamın gerektirdiği durumda başvurulur. Dilciler istihsanın geliş şekillerini bir illeti tahsis etmek, okunuşu hafif olanı bırakıp ağır olanı tercih etmek, kelimenin asıl babına işaret etmek, bir delilden dolayı asıl kıyası terk etmek, semâ delilini bırakıp istisnai hükmü kabul etmek gibi gerekçelerle izah etmişlerdir. Bu delil, düzenli ve genellenebilir olmaması bakımından dilciler tarafından zayıf görülmüştür; fakat yine de makbul bir delil sayılmıştır. İstihsan delilini ayrı bir başlıkta ilk vurgulayanın İbn Cinnî (ö. 392/1002) olduğu düşünülmektedir. Ona göre bu delil zayıf olmakla birlikte söze bir genişlik katmakta ve dilsel akıl yürütmede bir açıklama modeli sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, Nahiv, Usul, Delil, İstihsan.

EVIDENCE OF İSTİHSÂN IN NAHİV METHOD

Abstract

In this article, istihsân, which is an evidence of nahiv method, is examined and its definition, types and source value are mentioned. İstihsân is to make an exceptional judgment in the judgment of a minor issue based on specific evidence. İstihsân is to oppose an open syllogism. This definition is taken from the fiqh method. In this context, istihsân includes making an exceptional judgment on language issues, unlike its counterparts. İstihsân is accepted as a mental evidence and there are many examples in nahiv sources. In the nahiv method, the evidence of istihsân is used when a linguistic use other than the syllogism or the original rule requires it. Linguists have explained the origins of istihsân with reasons such as allocating a malady, preferring the heavy one instead of the light one, pointing out the main word of the word, abandoning the main analogy due to an evidence, leaving the sema evidence and accepting the exceptional provision. This evidence was seen as weak by linguists as it is not regular and generalizable; but it is considered as an acceptable evidence even if it is of secondary nature. It is thought that İbn Jinnî (d. 392/1002) was the first to emphasize this evidence under a

^aDr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belagati, yurttastahsin@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 28.07.2022, Makale Kabul Tarihi: 22.07.2022

separate title. According to her, although this evidence is weak, it adds a breadth to the speech and offers an explanatory model in linguistic reasoning.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Syntax, Method, Evidence, Istihşân,

Giriş

Arapçada temel dil ilimlerinden sayılan nahiv, doğru cümle kurma yollarını, cümlenin öğelerini ve çeşitlerini konu edinen bir ilimdir. Nahiv, kelime sonlarının hallerinin bilindiği bir ilim olarak da tanımlanır. Geniş manasıyla nahiv, Arapça gramer anlamında kullanılır. Bu ilimde sözdizim kuralları ve i'rab olgusu önem arz etmektedir. Nahvin temel amacı kişiyi konuşma ve yazmada hatalardan korumaktır (Asutay, 2020; Durmuş, 2006, c. 32, s. 300-306; Rummânî, 1421/2001, s. 435). 'Nahiv usulü, nahvin kaynaklarını icmâli olması yönüyle bu delillerin nasıl kullanılacağını ve delili getirenin durumunu inceleyen bir ilimdir' şeklinde tanımlanır (Süyûtî, 1409/1989, s. 25). Nahiv usulü ilminin gayesi ise nahiv illetlerini belirlemek ve delillerini toplu bir şekilde ortaya koymaktır. Buna göre nahiv usulü Arap dilinin yöntem, kaynak ve delillerini tespit eden bir metodoloji ilmi olmaktadır (Çıkar, 2007, s. 45; Süyûtî, 1409/1989, s. 16-28; Üşmûnî, 1998, c. 1, s. 19).

Nahiv usulünün delilleri nakil (Semâ) ve akıl olmak üzere ikiye ayrılır. Kur'ân-ı Kerîm, Hadîs-i Şerîf, Arap şiiri ve nesri nakilden sayılırken; kıyas, icma, istishâb gibi deliller daha çok akla yani bir tür istidlale dayanır. Kıyas, icmâ ve istishâb birincil dereceden akli delillerden sayılır. İstihşan ise ikincil dereceden kabul edilen akli delillerdendir. Akli delillerden hangisinin öncelikli ve makbul olduğu hususu tartışmalı olmakla beraber istihşanın zayıf derecede kabul edilen bir istidlal yöntemi oluşunda ittifak vardır (Halîl, 1428, ss. 331-362; Hasan, t.y. c. 3, s. 190 ; İbn Cinnî, 1403/1983, c. 2, s. 459; Süyûtî, 1409/1989, s. 77; Terzi, t.y., ss. 79-82; Yurttaş, 2020, ss. 300-318).

İstihşan delili fıkıh usulünden alınmış bir istidlal yöntemidir. Fıkıhta Ebû Hanife (ö. 150/767) ve takipçisi olan alimler onunla amel etmiştir. Fakat İmam Şâfiî (ö. 204/819) onunla amel etmeyi kabul etmemiş ve bu delilin kullanılmasını yermiştir. İbn Cinnî (ö. 392/1002) bu delili ilk kullanan dilci olarak kabul edilmektedir (Efğânî, t.y., ss. 135-139; el-Hulvânî, 1983, s. 124; Yemenî, 1999, c. 3, ss. 449-450).

İstihşan Arapın ve dil alimlerinin istihşanı olarak iki türdür. İstihşan kavramıyla pratik bir dil olgusu kast edildiğinde Arapların bu kavramı gündelik dilde nasıl işlevsel hale getirdikleri anlaşılır. Arapların istihşanı kullanması nahivcilerde olduğu gibi dile bilinçli bir müdahaleyi ya da bir istidlal türünü içermekten çok dil selikasının yatkınlıklarıyla ilgilidir. Bu yatkınlıklar genellikle dile kolay ya da zor gelen kelimelerin okunuşlarıyla ifade edilir (Dayf, t.y., s. 268; F. R. Râcihî, 1426/2005, s. 15; Ukberî, 1416/1995, c. 2, s.197).

Araplar gündelik dilde kelimeleri kullanırken bazen hafif okuyuşları ve basitleştirmeyi bazen de dile ağır gelen okuyuşları tercih etmişlerdir. Onlar bazı yerlerde özellikle zor olandan hafif okuyuşa meylenmişler ve bunu güzel görmüşlerdir. Bazen de özellikle zor olanı tercih etmişlerdir. Bu konudaki tercihleri, yerine ve kelimesine göre değişmektedir. Örneğin ح-ي-ي kökünden gelen حَيَّوْنَ kelimesinde yâ

harfi vâv'a kalb edilmiştir. Bu işlemin görünüşteki sebebi, birinci yâ'nın ikincisine katılarak şeddeli okunmasından kaçınılmak istenmesidir. Son kök harfinin değiştirilerek iki harfi birbirinden farklılaştırmak dile ağır gelse de Araplar bu kelimeyi böyle okumuşlardır (İbn Cinnî, 1403/1983, c. 1, ss. 257-258).

Bu örnekte dilde hafifliği tercih eden genel temayülün tersi bir gerekçe etkili olmuştur. Araplar bazen -örnekte olduğu gibi- zor okuyuşu tercih etmişler ve idgâmlı olan okuyuşu tercih etmemişlerdir. Bunun sebebi Arapların kullanımı ve kelimelerin okuyuşunda güzel gördüklerini tercih etmeleridir. Genel uygulama ve kullanımın aksine bu çok çeşitli yönelimlerin ve istisnai hükümlerin tek mantıklı açıklaması ise istihsan olmaktadır. Çünkü burada belli bir kıyasa ya da genel kurala başvurmadan -hatta onlara aykırı olarak- farklı bir hükümde bulunmaktadırlar. Buna göre istihsan deliline başvurulması genellikle kelimelerin okunuşu ve bu kelimelerin ilâl, kalb ve ibdâl kurallarına göre değişmesiyle ilgili meselelerde görülmektedir.

İbn Cinnî ve İbnü'l-Enbârî (ö. 577/1181) bu delili kullanmakla birlikte tanımlamamışlar ama örnekler vererek konuyu açıklamışlardır. İbn Cinnî istihsanı tanımlamasa da onunla ilgili ayrı bir başlık açmış ve bu delilin hüccet değeri, kullanım alanları ve örnekleri üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmuştur. Nahivciler istihsanı fıkıh usulündeki anlamını esas alarak örneklendirmişlerdir. es-Süyûtî (ö. 911/1505) ise istihsanı *el-İktirâh* adlı eserinde doğrudan kullanmış ve açıklamıştır (Efgânî, t.y., ss. 133-136; Hasan, t.y., c. 1, s. 547; İbn Cinnî, 1403/1983, c. 1, s. 134; İbnü'l-Enbârî, 1377/1957; Süyûtî, 1409/1989, s. 141).

Nahivciler istihsanı kıyas, ıstihâb ve icmâ gibi akli delillerden görmüşler; fakat onu düzensiz, zayıf bir illet olarak kabul ettikleri için ikincil derecede saymışlardır. Nahivciler istihsan söz konusu olduğunda Araplardan rivayet edilen asıllara muhalif hükümleri içerse de yine de ona müracaat etmişlerdir. Çünkü istihsan nahiv usulünde bazı lügat ve nahiv meselelerine bir açıklama modeli sunabilmektedir (F. R. Râcihî, 1426/2005, s. 15). Bu yönüyle istihsan işlevsel bir delildir.

A. İSTİHSANIN SÖZLÜK VE TERİM ANLAMI

1. İstihsanın Sözlük Anlamı

İstihsan (الاستِحْسَان) iyi ve güzel anlamlarındaki ن - س - ح kökünden gelen ve *istifâl* babından olan mastar bir isimdir. Sözlüklerde maddi ya da manevi olsun bir şeyi güzel saymak, uygun bulmak, onay vermek, şahsi karar verme yetkisi gibi anlamlara gelmektedir. Zıddı, bir şeyi kötü görmektir (الاستِقْبَاح) (Cürcânî, 1403/1983, s. 18; Ebû Habîb, 1408/1988, s. 89; Kalacî & Kuneybî, 1408/1988, s. 59; Kefevî, 1998, s. 107; Yemenî, 1999, s. 89). İstihsan klasik sözlüklerde "kıyası terk ederek insanlar için en uygun olanı almak" (İbn Manzûr, 1414/1994, c. 4, s. 165) şeklinde de tanımlanır ve onunla gizli kıyas kast edilir (Kefevî, 1998, s. 713).

2. İstihsanın Terim Anlamı

Nahiv usulünde istihsandan bahsedebilmek için mutlaka fıkıh usulündeki tanımına müracaat etmek gerekir. Çünkü fıkıh usulü ve delilleri nahiv usulünü etkilemiştir ve istihsan nahiv ilminde fıkıh usulündeki anlamıyla kullanılmıştır (Şihâb & Hûrşîd, 2016, ss. 233-234).

Fıkıh usulünde istihsan, özel bir delile binâen genel kuraldan ya da külli asıldan ayrılarak cüzi bir meselenin hükmünde istisnai hüküm vermek ve açık yapılan kıyasın hükmüne muhalefet etmektir (Zuhaylî, 1419/1999, s. 86). Diğer bir deyişle istihsan fıkihta, özel gerekçelerle açık kıyastan, genel ve yerleşik kuraldan ayrılıp olayın özelliğine uygun çözüm bulma metodunu ifade eden şer'î delildir (Bardakoğlu, 2001, c. 23, ss. 339-347). Dilcilerin fıkıh usulünün bu tanımından etkilenerek istihsanı "herhangi bir şeyi güzel ve yerinde bularak benzerlerinden ayrı/istisnâî karar vermek ve bir delilden dolayı bilinen kıyasa aykırı hüküm vermek" şeklinde gördüklerini ifade edebiliriz. Diğer bir deyişle onlar istihsanı açık olan kıyasa aykırı ve istisnai olarak getirilen bir delilden ibaret saymışlar ve örnekleri bu bağlamda getirmişlerdir (İbn Cinnî, 1403/1983, c. 1, s.134; İbnü'l-Enbârî, 1377/1957, ss.133-136; F. R. Râcihî, 1426/2005, s. 15; Süyûtî, 1409/1989, ss. 141-144; Hân, 2012, s. 14).

Arap dünyasında modern dil araştırmalarının öncülerinden Temmâm Hassân (1918-2011) istihsanı şu şekilde tanımlamaktadır: "Güçlü bir illet olmaksızın söze bir genişlik ve tasarruf imkanı sağlamasından dolayı bir hükmü bırakıp diğer bir hükmü tercih etmektir" (Hassân, 1420/2000, s. 186). Bu tanıma göre Hassân istihsanı bir tercih olarak görmektedir.

Nahiv usulünde istihsana dair meseleler ve bunlara dair verilen hükümler de yukarıda zikredilen tanımlara uygundur.

B. İSTİHSAN BAĞLAMINDA FIKIH USULÜNÜN NAHİV USULÜNE ETKİSİ

1. Fıkıh Usulünde İstihsan

İslam ilim tarihinde din ilimleri ile dil ilimleri sıkı bir ilişki içinde olmuştur. Özellikle nahiv ilminin erken dönemde teşekkülü dini ilimleri etkilemiştir. Bununla birlikte fıkıh gibi temel dini ilimler de nahvi ve onun usulünü etkilemiştir. Bu bağlamda nahiv alimleri kendi usullerini fıkıh usulüne bağlamış hatta ona dayandırmıştır (Nahle, 1407/1987, ss. 9-27; Çıkar, 2017, ss. 45-47). Nahiv usulündeki istihsan delilinin fıkıh usulünden alınması dini ilimlerle dil ilimleri arasındaki ilişkiyi açıkça göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Bu açıdan hem fıkıh usulünde hem de nahiv usulünde istihsan, kendisiyle içtihadın yapıldığı akli delillerden biridir (Menâhicü Câmiati'l-Medîneti'l-Âlemiyye, t.y.-b, s. 213; Şihâb & Hûrşîd, 2016, ss. 215-244).

İstihsan genel olarak tümel kurallarla ilgilidir ve müçtehit özel durumla ilgili daha güçlü bir başka delile dayanarak onu genel kaideye ait hükmün kapsamından çıkarır. O bunu yaparken nassa ya da akli bir delile (icmâ, kıyas, istishâb vs.) başvurabilir. Fıkıhta temel kuraldan istisna şeklinde varılan yargılar aslında Şâri'nin bir maslahata dayalı olarak verdiği istihsan hükümleri olmaktadır. Müçtehit ise Şâri'nin bu hüküm ve gayelerini dikkate alarak istisnai bir hükümde bulunur. İstihsan delili hayatın taibatına uygun olarak vaz edilmiştir. Naslar ve genel kuralın dışına çıkılıp özel şart ve durumların hukuki bir gerekçeye dayanarak istisna edilmesi ve bu hallerde başka bir hüküm verilmesi istihsan delilinin bir gereğidir. Burada dinen bir güçlüğü ve zorluğu ortadan kaldırmak, bir ortak yararı gerçekleştirmek gibi gayeler güdülür (Önder, 2006, ss. 181-208; Özen, 2003, ss. 31-57).

Fıkıh usulünde istihsan genel olarak 'iki delilden güçlü olanı almak' şeklinde tanımlanır. Bu terim genellikle Hanefilerde kullanılır ve daha çok gizli kıyasla ilişkilendirilir. Onlara göre 'istihsan, zayıf olan

kıyastan vaz geçerek daha güçlü olanını tercih etmektir.’ Başka bir deyişle benzeri bir delille çatışan ve o delile tercih edilen şerî bir delil olarak ifade edilir. Hanefilere göre kıyas haramlığı, istihsan ise mubahlığı gerektirir. Örneğin icâre akdinde sözleşmeye konu olan şey henüz var olmayan (madûm) bir şeydir ve bu durum -yani olmayan şeyi satmak- açık kıyasa aykırıdır. Fakat bu satışa, “İşçiye teri kurumadan ücretini veriniz.” (İbn Mâce, 1403/1983, ksm. İM2443, Rühûn, 4.) hadisiyle istihsan deliline göre ve nasla cevaz verilmiştir. İstihsan, nas, icmâ, zaruret, maslahatla birlikte görülebilir (Dayf, t.y., s. 268; Hanbelî, 2010, ss. 308-309; Şihâb & Hûrşîd, 2016, ss. 217-218; Zuhaylî, 1419/1999, ss. 86-87). Yukarıda zikredilen fıkıh meselesinde açık bir kıyastan kapalı bir kıyasa meyletmek ve genel bir kuraldan tikel bir meseleyi istisna etmek söz konusudur. Yani hüküm istihsana binaen verilmiştir. Ayrıca istihsan hükmü bir maslahatı gaye edinerek uygulanmıştır.

Ebû Hanîfe ve takipçilerine göre istihsanın tam olarak ne olduğu tartışmalıdır. Ayrıca İmam Şâfi istihsanı keyfi bir yorum olarak gördüğü için bu delili batıl sayar. Bazıları ise Hanefilerde istihsanın kıyasa aykırı hüküm vermeyi içerdiğini iddia eder. Bununla birlikte Ebû Hasan Kerhî'nin istihsan tanımı bu iddialara cevap olması bakımından oldukça kapsayıcıdır: ‘İstihsan, asıl görüşten dönmeyi gerektiren daha kuvvetli bir görüşten dolayı bir meseleye benzerlerine verdiği hükmü vermektir müçtehidin kaçınmasıdır’. Bu tanımda istihsanın düzenli/genel bir kaideye muhalif olarak gelmesi, verilen hükmü şeriata daha yakın kılması, kıyasla istidlalden daha güçlü bir illeti içermesi vurgulanmıştır. Ayrıca istihsan tanımında onun kıyasın aksine daima tikel meselelerde uygulandığı görülmektedir. Çünkü fakih, şeriata ruhundan uzaklaşmak istemediği için özellikle bazı cüzi meselelerde istihsana başvurur. Hanefiler gizli kıyasa da istihsan derler. Ayrıca sünnet, icmâ, örf, maslahat ve zaruret nedeniyle de istihsana başvurmuşlardır (Bardakoğlu, 2001, c. 23, ss. 339-347; Ebû Zehra, 2021, ss. 375-382; İzmirli, 2008, 149-160).

2. Nahiv Usulünde İstihsan

Nahiv usulü istihsan delilini fıkıh usulünden almıştır. Bu bağlamda İbn Cinnî, İbnü'l-Enbârî ve Süyûtî'nin istihsana dair verdikleri örnekler fıkıh usulündeki tanıma uygun ve fikhî meselelere benzer olarak getirilmiştir (Dayf, t.y., s. 268; Efğânî, t.y., ss. 152-157). Bu örneklerle bir sonraki başlıkta değinilecektir. İstihsan nahiv usulünde de ‘kıyasa ve genel kurala aykırı olarak verilen istisnai hüküm’ olarak görülür. Ayrıca istihsan, dil meselelerinde tikelin hükmü olarak karşımıza çıkar ve delil genel bir kurala ve asıl kıyasa atf yapmadan işletilir. Bu yöntem, fıkıh usulündeki istihsan delilinin uygulama biçimine mutabıktır (Menâhicü Câmîati'l-Medîneti'l-Âlemiyye, t.y.-a, s. 307; F. R. Râcihî, 1426/2005, ss. 15-18; Süyûtî, 1409/1989, s. 374). İstihsan, nasıl ki fıkıh usulünde kıyas ve icmadan sonra gelen bir delilse nahiv usulünde de böyledir. Dolayısıyla istihsan nahiv usulünde düşük derecede bir delil ve istidlal türü sayılmaktadır (Şihâb & Hûrşîd, 2016, ss. 232-235). Nahiv usulünde dilcinin istihsana başvurma gayesi, genel kurala ve kıyasa dayanmayan özel bir durumun güçlüğünü gidermek, bir dil meselesini istisnai bir hükümle vuzuha kavuşturmadır. Bu türden bir istidlal dilsel bir maslahatı getirmekte ve sözün ifadesini kolaylaştırmaktadır. İstihsan lügat ve nahiv meselelerine dilsel bir açılım getirmeyi hedefler. Dolayısıyla nahiv usulündeki istihsan delili gayesi bakımından da fıkıh usulündeki delile benzemektedir.

C. İSTİHSANIN GELİŞ ŞEKİLLERİ VE ÖRNEKLERİ

Nahiv ve usul alimleri istihsana birbirinden farklı örnekler vermiştir. Onlar istihsanın geliş biçimlerini, okunuşu hafif olanı bırakıp ağır olanı tercih etmek, kelimenin asıl babına işaret etmek, bir delilden dolayı asıl kıyası terk etmek, bir illeti tahsis etmek gibi gerekçelerle izah etmişlerdir (Şihâb&Hûrşîd, 2016, ss. 234-235). Burada örnekleriyle beraber istihsanın bu geliş şekillerine değinmek yararlı olacaktır.

1. Dile Ağır ya da Hafif Geleni Tercih Etmek

Araplar bazı kelimeleri birbirinden ayırt etmek için kök harfini değiştirerek okurlar. Nahiv alimleri bu özel kullanımlara bazı açıklamalar getirmiştir. Örneğin النَّقْوَى ve الشَّرْوَى kelimelerinde son harfleri olan yâ'lar vâv'a dönüştürülmüştür. Bu iki kelimenin asılları نَقْيَا ve شَرْيَا'dır. Bunların fiil olarak asılları ise وَقَى - يَقِي ve يَشْرِي - يَشْرِي'dir. Burada kalb işlemi yapılmıştır ve bu değişimi gerekli kılacak aslen ve kıyasen güçlü bir nahiv delili ise bulunmamaktadır. Bu dönüştürme işleminin gerekçesi sıfatla isim arasındaki farkı belirtmektir. Yani kalb işleminin gerekçesi istihsan olmaktadır. Fakat bu da güçlü bir delil değildir. Çünkü Araplar her zaman bu şekilde isim ve sıfat arasındaki farkı belirtmemişler, ayrıca pek çok benzer kelime vâv'ı yâ harfine dönüştürmek için bir delil de getirmemişlerdir. Fakat onlara göre yapılan işlemde bir kolaylık ve tasarruf genişliği söz konusudur. Bu istisnâî telaffuzu -kıyasa aykırı olarak söylemelerinin nedeni budur (İbn Cinnî, 1403/1983, c. 2, s. 232; Süyûtî, 1409/1989, s. 373).

Bu örnekte gerçekleşen değişikliğin (kalb) nedeni sadece istihsandır. Nahivciler burada النَّقْوَى şeklindeki bir isimle صَدْبًا gibi bir sıfatı birbirinden ayırmak için kalb yapmışlar ve isimdeki vâv harfini yâ'ya dönüştürmüşlerdir. Burada belirtilen isimle sıfat arasındaki farkın gerçekleşmediği pek çok yer ve örnek kelime olduğu için delil güçsüz bulunmuştur. Nitekim dilciler bazı kırk çoğul olan kelimelerde isim ve sıfatı cem etmişlerdir. Örneğin جَبَلٌ/dağ kelimesi isimdir ve çoğulu جِبَالٌ/dağlar'dır; yine حَسَنٌ/güzel sıfatının çoğulu حَسَنَاتٌ/güzeller'dir. Bu iki örnekte kelimenin tekiliyle çoğulu -yukarıdaki ilk örnektekinin aksine- isimle sıfat arasındaki farkı belirtmek üzere getirilmemiştir. Benzer şekilde بَاغِيٌّ/bağışlayıcı kelimesi sıfat anlamını çağrıştırırken düzensiz çoğulu olan بَاغِيَّاتٌ/bağışlayıcılar kelimesi isim olması yönüyle belirlemektedir. Fakat 'tekili için sıfattır çoğulu için isimdir' denilemez. Çünkü bu örnekler ve kelimelerin yapısından yola çıkılarak sıfat ve isimlerin farkını belli edecek genel kurallara ulaşamaz (el-Hulvânî, 1983, ss. 124-125; Süyûtî, 1409/1989, ss. 389-390). Bu sebeple yukarıda النَّقْوَى ve الشَّرْوَى kelimeleriyle ilgili verilen hüküm istisnai kalmakta ve sadece bu iki kelime için makul bir izah tarzı olmaktadır. Bu örneklerde 'mübtedânın merfû olması', 'mefûlün mansûb' olması gibi bir genel hükme ya da güçlü bir illete de ulaşamaz (Yavuz, 1996, s. 177). Dolayısıyla istihsanın işlevselliği de ancak bu sınırlı sayıdaki mesele ve örnekler bağlamında açığa çıkmaktadır.

Yine benzer olarak bir ismin kök harflerinden yâ'nın kalb edilerek vav harfine dönüşmesi de bu bağlamda ele alınmalıdır. قَنِيَّةٌ kelimesinin aslı قَنْوَةٌ'dür. صَبِيَّةٌ kelimesinin aslı صَبْوَةٌ ve عَذِيٌّ kelimesinin aslı عَذْوٌ şeklindedir. Kelimedeki orta harf olan vâv harfinin yâ'ya dönüşmesinin nedeni istihsan delili nedeniyledir. Fakat bu hükme ulaşmak için güçlü bir delil yoktur (İbn Cinnî, 1403/1983, c. 1, s.138). "Çünkü bu gibi kelimelerdeki orta harfler vâv'dır; ancak ilk harflerle orta harfler arasındaki sessizler yok kabul edilip, yukarıdaki şekilleriyle kullanılmışlardır." (Yavuz, 1996, s. 177) Dolayısıyla Arapların bu kelimelerin telaffuzunda kalbe başvurmalarının kıyastan veya nakilden kaynaklı güçlü bir delili söz

konusu değildir. Ayrıca bu okuyuş kıyasa da aykırıdır. Fakat onlar delili zayıf olsa da bu okuyuşu güzel ve kolay buldukları için (müstahsen) tercih etmişler nahivciler de bu kullanımları esas alarak istisnai bir hüküm vermişlerdir. Bununla birlikte verilen hükümlerde genellikle bir nahvî illete dayanılmıştır.

2. Bir İletin Tahsisi Olarak İstihsan

Nahiv alimlerinden bazıları istihsanı bir delil nedeniyle kıyasın asıllarını terk etmek olarak görürken kimileri de onu bir illetin tahsisi olarak ele almışlardır. Birinci görüşe muzâri fiilin nasb ve cezm eden âmillerden hali olarak merfû olması örnek verilirken; ikinci görüşe yani bir illetin tahsis edilmesine *أَرْضُ/yer yüzü* kelimesinin *أَرْضُونَ/yerler* şeklinde nûn ve vav harfiyle cemi yapılması örnek verilmiştir. Buna göre kelimenin müenneslik tâ'sının hazfedilmesi ve onun yerine bu iki harfin geçmesiyle cemi yapıldığı söylenmiştir. Aslına bakılırsa bu kelimenin müfredi ve çoğulu müennes câmid bir cins isimdir. Buna göre kelimenin çoğulu asla göre ve müennesliğe işaret edecek şekilde *أَرْضَةٌ* şeklinde gelmeliydi. Çünkü kapalı tâ harfi lafzi bir bir alamettir. Fakat istihsan gereği cemî müzekker sâlimin hükmünü yani bu genel kuralın illetini hususi kılmak üzere (*أَرْضُونَ* şeklinde) gelebilmiştir. Burada verilen hükmün illeti düzensiz ve kuralsızdır. Araplar, bu örneğe has olarak, kelimenin sonundaki müenneslik alametinin hazfedilmesi nedeniyle onu göstermek için cemi müzekker vâv'ı getirmeyi uygun görmüşlerdir. Yoksa diğer benzer kelimelerde bu türden bir çoğul yapma işlemi görülmemektedir. Örneğin *شَمْسٌ/güneş* kelimesinin çoğulu *شَمْسَةٌ* dır. Kelime *شَمْسُونَ* şeklinde çoğul yapılmaz. Yine *قَنْزٌ/tencere* kelimesi *قَنْزَةٌ* şeklinde, *دَارٌ/ev* kelimesi de *دَارَةٌ* şeklinde çoğul yapılır; yani bu kelimeler *أَرْضٌ* kelimesinde olduğu gibi cemî müzekker vâv'ı ile çoğul yapılmazlar (Halebî, 1428/2007, c. 1, s. 364; İbnü'l-Enbârî, 1377/1957, s. 133; Menâhicü Câmiati'l-Medîneti'l-Âlemiyye, t.y.-b, s. 214; F. R. Râcîhî, 1426/2005, s. 16; Useymin, 1434/2012, c. 1, s. 308).

3. Muzâri Fiilin İleti Meselesi

Asıl olan kıyas deliline aykırı olması bağlamında muzâri fiilin merfû olma nedeni tartışılmıştır. Nahivciler tarafından muzâri fiilin merfû olmasının temel gerekçesi onun nasb ve cezm eden edatlardan hâli olması olarak kabul edilir. Yani 'muzâri fiilin bir etken olmaksızın yalın halde gelmesi durumu' onun merfû olması için asıl sebep olarak kabul edilir. Bununla birlikte bazı dilciler onun merfû oluşunu fiilin başında gelen dört zâid harf (أ - ت - ي - ن) olarak görür. Bu ise asıl görüş olan kıyasa aykırıdır. Çünkü bu harfler sadece muzâri fiilden bir parçadır ve bir sîga ya da âmîl nedeniyle hazfedilebilirler. Fakat bu farklı görüşte olanlar istihsan deliline göre hüküm vermişlerdir (Menâhicü Câmiati'l-Medîneti'l-Âlemiyye, t.y.-a, 214; Süyûtî, 1409/1989, s. 308).

Müteahhir dönemden ve klasik nahiv alimlerinden sayılan Ebü'l-Bekâ el-Ukberî'nin (ö. 616/1219) bazı meselelerde istihsan deliline başvurduğu görülmektedir. Örneğin o muzâri fiilin i'rabını gerekçelendirmek için istihsan delilini kullanır. Ona göre muzâri fiil hem sîgasında hem de bir zamana delalet etmesinde ism-i fâile benzemektedir. Fakat muzâri fiilin i'rabı isimlerin aksine farklı manalara delalet edecek şekilde yapılmaz (el-Hulvânî, 1983; Ukberî, 1428/2007, ss. 120-121, 1406/1986, s. 177).

4. Tekit Nûn'u Bitişen İsm-i Fail

İbn Cinnî istihsanı, mısrasında eksik olan recez bahrinden bir şiiri örnek verir:

أَرَيْتَ إِنْ جَاءَتْ بِهِ أُمْلُودَا

مُرَجَّلاً وَيَلْبَسُ الْبُرُودَا

أَقَائِلُنَّ أَحْضِرُوا الشُّهُودَا

(Cariyen) sana bir körpe çocuk getirirse

Saçları taranmış ve elbise giyinmiş halde

Yoksa şahitleri getir mi diyeceksin?

(İbn Cinnî, 1403/1983, c. 1, s. 137).

Şiirde geçen altı çizili أَقَائِلُنَّ kelimesi ism-i fâil kalıbındadır. Bu ismin sonuna tekit nûn'u getirilmiştir. Bilinen kurala göre tekit nûn'u isme değil muzâri fiilin sonuna gelir. Fakat illeti zayıf olmasına ve bir asla dayanmamasına rağmen burada ism-i fâilden sonra tekit nûn'unun gelmesi istihsan deliline dayanmaktadır. Burada İbn Cinnî'ye göre kelimenin aslı أَقَائِلُونَ şeklindedir ve ism-i fâil أَتَقُولُونَ fiilinin yerine ihdas edilmiştir. Onun bu örnekte istihsanı delil getirmesinin nedeni ism-i fâilin muzari fiile benzerliğidir. Yani kıyasa ve genel kurala aykırı da olsa ism-i fâil أَتَقُولُنَّ şeklinde tekitli gelen muzari fiile benzerliği dolayısıyla böyle okunmuştur. Aynı zamanda bu kullanım şazdır (E.V. Z. Ezherî, 1421/2000, c. 1, s. 35; İbn Cinnî, 1403/1983, c. 1, s. 137, 1421/2000, c. 2, s. 447; İbn Hişâm, 1421/2000, c. 4, 443; İbn Mâlik, 1410/1990, c. 1, s. 14). İbn Cinnî burada -benzerlik dışında- güçlü bir delil getirmemiştir. Çünkü ism-i fâilin sonuna tekit nûnu getirmek Arapların sözlerinde devamlı kullandıkları bir üslup değildir. Örneğin Araplara göre ؟ اَمُنَطِلْفُنَّ يَا رَجَالَ /Ey adamlar kesin geliyor musunuz? cümlesindeki hitap şekli ve ism-i fâilin tekit nûn'u ile gelmesi sık kullanılan bir hitap biçimi değildir (F. R. Râcihî, 1426/2005, s. 19). Bu örneklerde ismin muzâri fiile benzeme illeti ve kullanılan delil istihsan babındandır.

Nahivciler yukarıda ism-i fâil örneğini farklı açılardan tartışmışlardır. Bazıları burada istihsan delilinin işletilmediğini söylemiştir. Onlara göre أَتَقُولُنَّ şeklinde gelen tekitli gelen muzâri fiilin aslı + أَقَائِلُنَّ şeklindedir. Hemze tesadüfen hafzedilmiş, ilk kelimedeki tenvin اِنَّا kelimesindeki nûn'a idgâm edilmiştir. Tıpkı اَلِكِنَّا هُوَ اللهُ رَبِّي "Fakat O Allah benim Rabbimdir."¹ ayetindeki اَلِكِنَّا kelimesindeki nûn harfleri gibi. Dolayısıyla bu görüşe göre istihsan delili işletilmemiştir. Diğer bazı dilciler ise bu izah tarzına karşı çıkmıştır. Çünkü ism-i fâilin sonuna bu ziyade eklenseydi kelimenin açılımı أَقَائِلُونَا şeklinde olurdu (Demâmînî, 1403/1983, c. 1, s. 88; C. A. E. İbn Hişâm, t.y., c. 1, ss. 49-50; F. R. Râcihî, 1426/2005, ss. 16-17). Dolayısıyla ikinci olarak zikredilen görüşe dayanarak benzerlik illeti ve istihsan delilinden dolayı burada ism-i fâile tekit nûn'unun bitişmesinin caiz görülebileceği ifade edilmiştir.

5. İ'lâl Kurallarının Aşılması

İbn Cinnî *el-Hasâis* adlı eserinde ve yine ondan alıntı yaparak Süyûtî *el-İktirâh*'ta اِسْتَحُوذُ fiilinin il'lâl kuralları gereği sakın okunması gerekirken asıl kök harfi olan vâv'ın fetha ile yazılıp okunmasının istihsan gereği olduğunu ifade etmektedir. Aslında genel kurala göre fiil اِسْتَحَادَ şeklinde okunmalıdır. Yani kıyas, vâv'ın harekesinin sakine dönüşmesini gerektirir. Nitekim اِسْتَحَادَ fiilinde sülâsî kök harflerden (ح - ذ - و) olan vâv fethalı, önceki harf sakın geldiği için hâ harfi ona işaret olarak orta harfin fethasını almış

¹ Kehf: 18/38

ve vâv harfi sakin med harfine dönüşmüştür. Fakat ilk durumda bu genel kuralın aşılarak fiilin asıl kök harfi ile okunması Arapların istisnai kullanımına bağlıdır. Dolayısıyla bu ve benzer birkaç fiilde Araplardan işitilen okuma biçimine itibar edilerek genel kural uygulanmaz (Endelûsî, t.y., c. 6, s. 266; Halebî, 1428/2007, c. 8, s. 985; İbn Cinnî, 1403/1983, c. 1, s. 144; Süyûtî, 1409/1989, s. 374). “Nahivciler اسْتَحْوَذَ fiilinin okunuşunda asıldan çıkıldığını ifade etmişlerdir” (Zebîdî, 1406/1986, c. 9, s. 402). Yine bu fiilin Kur’ân-ı Kerîm’de اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ “Şeytan onları hakimiyeti altına alıp...”² şeklinde kök harf olan vâv ile gelmesi de istisnâî bir durumdur ve ayetteki ifade istihsan görüşünün nastan bir illeti olmaktadır. Aynı istisnai hüküm أَجَادَ , أَطَابَ , أَطْوَلَ , أَطَيْبَ , أَجَادَ fiilleri için de geçerlidir. Bu fiillerin de normal kurala uygun olarak أَجَادَ , أَطَابَ şeklinde gelmeleri gerekirdi; fakat Arapların istisnai kullanımlarına dayanarak bu şekilde okunmalarına cevaz verilmiştir (İbn Cinnî, 1373/1954, s. 276; Müberred, 1382/1963, c. 3, s. 134).

Bazı nahiv kaynaklarında cahiliye şairi olan İyâz b. Ümmi Dürre et-Tâî’den bir beyit nakledilerek istihšana örnek verilir:

جَمِي لَا يُحَلُّ الدَّهْرَ إِلَّا بِإِذْنِنَا ... وَلَا نَسْأَلُ الْأَقْوَامَ عَقْدَ الْمِيَاتِقِ

İznimiz olmadıkça zamanı geçemez, biz koruruz!

Ve hiçbir topluluktan anlaşmasını beklemeyiz!

(Şürrâb, 1427/2007, c. 2, s. 188).

Çoğul olan المِيَاتِقِ kelimesinin müfredi المِيَاتِقُ’tır; fakat kök harflerine göre aslı مَوَاتِقُ’tır. Kesradan sonra gelen vâv harfi sakin olduğu için yâ’ya dönüşmüş ve مِيَاتِقُ olmuştur. Nahiv kaynaklarında مِيَاتِقُ kelimesinin çoğulunun yaygın olarak مَوَاتِقِ şeklinde geldiği/gelmesi gerektiği belirtilir. Kelimenin aslındaki (و - ث - ق) vâv harfine itibar edildiği ve ayrıca müfredindeki kesranın (مِيَاتِقُ) vâv’ı yâ’ya kalb etmesini gerektiren illeti yok olduğu için böyle (مَوَاتِقِ) olması gerekir. Fakat şair ve sonraki ravileri, burada illet zail olsa da kalbe uğrayan kelimenin hükmünü baki bırakmış ve kelimeyi المِيَاتِقِ şeklinde çoğul yapmayı uygun görmüştür. Burada ortadan kalkan illet, ‘cemi olan bir kelime ilâl yapılırken müfredine tabidir’ kuralı olmaktadır. Asıl olan bir hükmün illetine bağlı kalmasıdır, yani illet zail olursa hüküm de zail olmalıdır; fakat örnekte bu asıl kurala aykırı istisnai bir durum söz konusudur. Yani illet zail olsa da hüküm zail olmamıştır. Böylece kelimenin çoğulu farklı bir şekilde getirilebilmiştir. Bu hüküm şair tarafından sağlam ve güçlü bir delilden dolayı değil istihšana binaen verilmiştir (İbn Cinnî, 1403/1983, c. 3, s. 160; İbn Ya’îş, 1422, c. 3, s. 408; Şâtîbî, 1428/2007, c. 7, s. 360).

6. Gayr-ı Munsarîf Kuralının Aşılması

Arapçada tenvin almayan ve cer halinde kesre yerine fetha ile harekelenen isimlere gayr-ı munsarîf denir. Buna kısaca cer ve tenvin almayan isim de denilir. Örneğin نَامَ أَحْمَدُ/Ahmet uyudu cümlesinde fail olan Ahmet ref halinde tenvinsiz bir damme almıştır. أَكْرَمْتُ أَحْمَدَ/Ahmet’e ikram ettim cümlesinde ise meful konumunda olan Ahmet ismi nasb halinde fethayı tenvinsiz almıştır. Bu öğelerin tenvin almamasının sebebi gayr-ı munsarîf olmasıdır (Çörtü, 1998, s. 432). Eğer نُوحٌ , هُنْدٌ , نُوحٌ gibi üç harfli bir özel ismin orta harfi sakinse kıyas gereği bu kelimelerin gayr-ı munsarîf sayılması gerekir. نُوحٌ isminin gayr-ı munsarîf

² Mücâdele: 58/19.

sayılmasının nedeni özel isim ve yabancı kelime olması iken هُنْد kelimesinin gayr-ı munsarîf kabul edilmesinin gerekçesi müennes ve özel isim olmasıdır. Fakat bu genel kurala muhalefet edilmiş, ‘okunuşu kolay olanı tercih (tahfif/hiffet)’ gerekçesiyle bu iki isim munsarîf kabul edilmiştir. Yani bu durumda bahsedilen özel isimler cer ve tenvin kabul edebilmektedir. Buna göre kelimeler هُنْدًا-هِنْدًا ve هُنْدٌ-هِنْدٌ şeklinde tenvinli de okunabilmektedir. Özel olarak verilen bu hususi hükmün illeti istihsandır. Orta harfi sakin, yabancı (ucme) ya da müennes olan özel isimler için verilen bu istisnai hükmün illeti ‘dile hafif gelme’ gerekçesi olduğu için burada istihsan delili işletilmiştir. Bu kelimelerin tenvinli de okunabilmesine dile hafif gelme dışında sadece orta harfinin sakin olması veya Araplardan böyle işitilmesi de gerekçe olarak ifade edilmiştir; fakat her hâlükârda bu meselede genel kurala muhalefet edilmiş ve belirli gerekçelerle kıyasa aykırı olan istisnai bir hüküm verilmiştir (Çörtü, 1998, ss. 434-435; İbn Ya’îş, 1422, c. 1, s. 194; ‘Abdüh Râcihi, 1420, s. 194; Sâyiğ, 1424/2004, c. 2, s. 759; Süyûtî, 1409/1989, s. 376).

7. Amil-Mamul İlişkisinde İstihsan

Arap dili alimi olan İbn Vellâd (ö. 332/944) *el-İntişâr li-Sîbeveyhi ale'l-Müberred* adlı eserinde (Özel, 2020) nidâ konusunu anlatırken istihsana يَوْمَ عَبْدِ اللَّهِ قَائِمًا / *Seninle Abdullah'ın ayakta olduğu gün görüştüğümüz* cümlesini örnek verir (‘Useyrî, 1421/2000, s. 126). O bu örnek bağlamında şu açıklamayı yapar: “Senin يَوْمَ عَبْدِ اللَّهِ قَائِمًا sözünde fiil يَوْمَ kelimesinde amel etmiştir fakat عَبْدِ اللَّهِ kelimesinde amel etmemiştir. Eğer sen قَائِمًا kelimesini لَقَيْتُكَ fiilindeki ك ve ت ‘den dolayı hâl yaparsan bu caizdir; çünkü fiil ikisinde de amel etmiştir. Böylece o ikisinin hâlinde amel etmesi güzel (istihsan) olur. Bu meselede قَائِمًا kelimesi عَبْدِ اللَّهِ kelimesinden dolayı hâl olmaz. Eğer قَائِمًا kelimesini عِنْدَ اللَّهِ kelimesine bağlamak istersen bu sefer cümleyi يَوْمَ عِنْدَ اللَّهِ قَائِمًا şeklinde söylerdin” (İbn Vellâd, 1416/1996, s. 155).

D. İSTİHSANIN KAYNAK DEĞERİ

Fıkıhçılar gibi nahivciler de istihsan delilini kabul etme ve işlevsel olarak meselelerde kullanma hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazı nahivciler onunla delil getirmeyi kabul etmemişlerdir. Çünkü onlara göre istihsan ile amel etmek kıyası terk etmeyi ve ona muhalefet etmeyi gerektirir. Bu ise caiz değildir. Bu görüşe göre kıyas, asıl hükmü veren temel bir istidlaldir ve aşılamaz. Diğer bazıları ise istihsanı ayrı bir istidlal türü olarak benimsemişlerdir. İstihsanı kabul eden nahivciler onun bir hükmü tahsis mi ettiği yoksa bir delilden dolayı kıyasa aykırı bir hüküm mü koyduğu hususunda farklı görüştedirler. Bununla birlikte istihsanın ayrı bir delil olduğunda ve nahiv meselelerinde yeni bir hüküm koyduğunda anlaşılır (İbnü'l-Enbârî, 1377/1957, ss. 133-134; Menâhicü Câmîati'l-Medîneti'l-Âlemiyye, t.y.-b, s. 213).

1. Nahiv Usûlü Açısından İstihsanın Hüccet Oluşu

İbn Cinnî istihsanın delil oluşunun zayıf olduğunu, asıldan kaynaklanmadığını; fakat akli bir delil getirme yöntemi olması ve söze bir tür serbestlik ve kolaylık vermesi bakımından kıymetli olduğunu ifade etmektedir (İbn Cinnî, 1403/1983, s. 372). “Konunun benzerlerinde verilen hükümden bir sebepten dolayı vazgeçip daha farklı bir hüküm vermek anlamında olan istihsan, nahivde zayıf ama ufuk açıcı bir delil olarak kabul edilmiştir.” (Taşdelen, 2015, s. 98).

İbn Cinnî'ye göre istihsanın hükmü delaleti zayıftır; ayrıca bu delil düzensiz ve kuralsızdır. Süyûtî de bu görüşü olduğu gibi nakleder Bununla birlikte her iki alime göre de istihsan nahiv usulünde

kullanılan makbul bir delildir (Efğânî, t.y., s. 152; Hasan, t.y., c. 1, s. 547; İbn Cinnî, 1403/1983, c. 1, s. 134; İbnü'l-Enbârî, 1377/1957, s. 133-136; Süyûtî, 1409/1989, s. 141). Bazı nahivciler bu delilin illetlerini ortaya koymuş ve buna göre ilgili meselelerde hüküm vermişlerdir. Onlar istihsana göre hüküm vermenin uygun olduğunu düşünmektedir (Ezherî, 2001, c. 4, s. 80; İbn Manzûr, 1414/1994, c. 4, s. 165). Nitekim İbn Cinnî ayrı bir istihsan başlığı açarak bu delille ilgili örnekler vermiştir (İbn Cinnî, 1403/1983, c. 1, s. 134). Yine İbnü'l-Enbârî nahiv bilginlerinin bu delilin hücciyeti konusunda ihtilaf ettiklerini ifade eder. Ona göre bazıları istihsanı muteber bir delil olarak kabul ederken bazıları etmez; fakat İbnü'l-Enbârî'ye göre bu delil muteberdir (İbnü'l-Enbârî, 1377/1957, s. 133).

Çoğunluk dilcilere göre Arapçada -fıkıhta olduğu gibi- açık kıyastan vaz geçildiğinde istihsan deliline başvurarak hüküm vermek caizdir. Diğer bir deyişle nahiv usulünde istihsan bir delile dayanması ya da bir illeti tahsis etmesi şartıyla hüccettir ve ayrı bir delil olarak kabul edilir. İletti tahsisle kast edilen istihsanın genel geçer bir kural vermemesi ve düzensiz bir delil olmasıdır. Sağlam olmasa da istihsanda mutlaka bir delile dayanma olmalıdır (Şihâb & Hûrşîd, 2016, s. 233). Eğer delil olmaksızın sırf bir insanın güzel gördüğü şeye istihsan denilirse ve bununla amel etmek caiz görülürse böyle bir delile ve tanıma güven olmaz (İbnü'l-Enbârî, 1377/1957, s. 133). Buna göre nahiv usulünde istihsan, meşruiyetini mutlaka nahvi bir delile dayanması gerekliliğinden alır; çünkü bir kıyastan ancak bir delille vaz geçilebilir (Menâhicü Câmîati'l-Medîneti'l-Âlemiyye, t.y.-b, s. 214).

Hassân da hüküm vermede keyfî olan yapısından dolayı istihsan delilinin nahivciler tarafından zayıf deliller içinde sayıldığını belirtmiştir. Bununla birlikte nahivciler asla muhalefet olmasına rağmen farklı dilsel gerekçelendirmeler nedeniyle bu delili işlevsel olarak kullanmışlardır. O istihsana أَكْرَمَ fiilinin muzârîsi olan بَأْكْرَمُ'nun بَأْكْرَمُ şeklinde okunabilmesini örnek verir (Hassân, 1420/2000, s. 186).

Bu yaklaşımlar esas alındığında istihsanın nahiv usulünde en azından kabul edilen ve nahiv kuralıyla (kıyas) ilgili özel meselenin durumunu uzlaştıran bir delil olduğu söylenilebilir. Fakat istihsan, nahiv usulünde zayıf ve ikincil bir akli delil olarak kabul edilir. Bu bağlamda istihsan semâ ya da kıyas ve icmâ gibi sürekli geçerliliği olan ve asla dayanan bir delil değil, nahiv aliminin ilgili meseledeki uzman görüşüne dayanmaktadır. Bu görüş, o kuralda ya da kelimenin okunuşunda kıyastan vaz geçerek ayrı bir hüküm vermeyi içermektedir. İstihsan, sözde tasarruf etme, okunuşu kolay kılma ve delil getirme yönteminde genişlik babında kullanılan bir delildir. Bununla birlikte hükme medar olması bakımından zayıf kabul edilir. Ayrıca istihsan delilini kullanmak için mutlaka bir delil de getirmek gerekir; çünkü buna göre hüküm verildiğinde kıyastan vazgeçilmiş olmaktadır.

Sonuç

İstihsan nahiv usulünde sadece belirli örnek ve meselelerde işlevsel olan istisnai bir akıl yürütme delili olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda kıyas, istishâb ve icmâ gibi diğer akli delillere nispetle nahiv ilmindeki etki alanı ve oranının sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Bu ilk deliller tümel olanı ve genel kuralı verirken istihsan özel bir meselede tikel bir bilgi verir. Yani istihsan 'fail merfûdur' gibi asıldan beslenen bir nahiv kuralını vermez. Ayrıca istihsanla ulaşılan bir hükme göre kıyas da yapılamaz. Bu anlamda o, düzensiz ve genelleştirilemeyen bir delildir. Zayıf bir illet ve düzensiz bir delil olmasına rağmen İbn Cinnî, İbnü'l-Enbârî ve Süyûtî gibi bazı dilciler onu pek çok dil meselesinde kullanmışlardır.

Özellikle ilk iki alime göre istihsan dile bir esneklik, söze genişlik kazandırması ve mantıklı bir izah tarzı olması yönleriyle muteber bir delil kabul edilir.

Nahiv usulünde istihsanın tanımı, uygulama biçimleri ve istidlal mantığı bütünüyle fıkıh usulünden ve daha çok Hanefilerde görülen istihsan delilinden alınmıştır. Diğer delillerde olduğu gibi fıkıh usulü istihsan delilinin teşekkülünde de nahvi ve nahiv usulünü etkilemiştir. Fıkıh usulü nahiv usulüne istihsan ile akli bir istidlal türü daha kazandırması bakımından farklı bir açılım getirmiştir. Özellikle Arap dilinde kıyasa, genel kurala ve bilinen kullanımlara uymayan meselelerde mantıklı bir izah tarzı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da İbn Cinnî'nin vurguladığı üzere söze bir genişlik ve hüküm ortaya koymada bir rahatlık sağlamıştır. Ayrıca nahiv usulünde de kıyasın hükmü istihsanla çatıştığında istihsanın hükmü kabul edilir.

Nahiv usulünde istihsanın esası hükmün düzenli ve genel bir kurala muhalif olarak gelmesidir. Bununla birlikte kıyasa aykırı olarak geldiği pek çok örnek durum da bulunmaktadır. İstihsan ister illeti tahsis için isterse de kıyasa aykırı olarak getirilsin mutlaka nahvi bir delile dayanmak durumundadır. İstihsanı akli bir istidlal türü kılan ve onun hüccet kabul edilmesini sağlayan da bu şarttır. Aksi durumda -bir uzman nahivcinin bile olsa- bir nahiv meselesinde keyfi yorumları, kişisel kanaatleri istihsan olarak görülebilir ki bu onu nahiv usulünde istihsan delili kapsamında değerlendirmeye yetmeyecektir. İfade edilen örneklerde istihsana güvenilmesi aslında tikel meselede kıyasla istidlalden daha güçlü bir illet ve nakil delili önerilmesinden kaynaklanmaktadır. Bazı kelimelerin kıyasa aykırı olarak okunuşu buna örnek verilmiştir. Bununla birlikte istihsan delili nahivde uygulanırken kıyastan farklı olarak sadece cüzi meselelerde yapılmıştır. Böylece istihsanın genel kural veremeyen hususi yapısı onun nahiv usulünde ikincil nitelikli akli bir istidlal türü olmasını gerektirmiştir.

Bu açıklamalardan hareketle istihsanın muteber bir nahiv usulü delili olduğunu, hüccet kabul edildiğini söyleyebiliriz. Bunun sebepleri şunlardır: 1. İster bir hükmü ispat için isterse de bir illeti tahsis ya da tercih etmek için olsun istihsanın bir delile dayanma zorunluluğunun olması onu muteber kılmaktadır. 2. Bazı nahiv alimleri onu muteber bir delil saymışlardır. İbn Cinnî ve İbnü'l-Enbârî gibi bazı alimlerin ona ayrı bir başlık açmaları; ayrıca kıyastan farklı bir bahiste değerlendirmeleri istihsanı önemli kılmaktadır. 3. İstihsanın temelde İslam fıkının usulünden bir istidlal yöntemi olarak kabul edilmesi ve nahiv usulündeki istihsanın şeklen fıkıh usulünden alınmış olması onun meşru ve makbul bir delil olduğunu göstermektedir. 4. Nahiv usulünde kıyas, icma istishâb gibi akli delillerde olduğu gibi istihsanın da tanımı türleri, geliş şekilleri ve kaynaklarda geçen pek çok örneği mevcuttur. Zikredilen bu sebeplerden ötürü istihsan delilinin nahiv usulünde makbul sayıldığı ve hüccet kabul edildiği görülmektedir. Bu sebeplere istihsanın, tikel bir meselede gizli bir kıyas formunu içermesi de eklenebilir.

Etik Kurul İzni

| 1202 | Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Asutay, M. M. (2020). *Kavram atlası: arapça I*. Gazi Kitapevi.
- Bardakoğlu, A. (2001). İstihsan. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 23, ss. 339-347). TDV Yayınları.
- Cürcânî, E. H. A. B. M. (1403/1983). *Et-ta'rîfât*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Çıkar, M. Ş. (2007). *Kıyas bir nahiv usul ilmi kaynağı*. Ahenk Yayınevi.
- Çıkar, M. Ş. (2017). *Nahivciler ile mantıkçılar arasındaki tartışmalar*. İSAM Yayıncılık.
- Çörtü, M. M. (1998). *Arapça dilbilgisi nahiv*. İFAV Yayınevi.
- Dayf, Ş. (t.y.). *El-medârisü'n-naḥviyye*. Dâru'l-Ma'ârif.
- Demâmînî, M. B. B. E. B. Ö. (1403/1983). *Ta 'lîku'l-ferâid 'alâ teshîli'l-fevâid* (C. 1-4).
- Durmuş, İ. (2006). Nahiv. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 32, ss. 300-306). TDV Yayınları.
- Ebû Habîb, S. (1408/1988). *El-kâmûsü'l-fıkhî* (2. bs). Dâru'l-Fikri'l-Arabî.
- Ebû Zehra, M. (2021). *Ebû Hanîfe* (Çev. O. Keskioglu). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayıncılık.
- Efğânî, S. (t.y.). *Min târîhi'n-naḥvi'l-'arabî*. Mektebetü'l-Fellâh.
- el-Hulvânî, M. H. (1983). *Usûlü'n-naḥvi'l-'arabî*. Nâşir el-Atlasî.
- Endelûsî, E. H. (t.y.). *Et-tezyîl ve't-tekmûl fi şerhi kitâbi't-tezyîl*. Dâru'l-Kalem.
- Ezherî, E.V. Z. (1421/2000). *Şerhu't-taşriḥ 'ale't-tavzîḥ* (C. 1-3). Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Ezherî, M. B. A. (2001). *Tehzîbü'l-luğa*. Dâru İhyâ-i't-Turâsi'l-Arabî.
- Halebî, M. B. Y. B. A. M. (1428/2007). *Temhîdü'l-kavâ'id bi-şerhi teshîli'l-fevâid*. Dâru's-Selâm.
- Halîl, Â. F. M. (1428). İstihâbü'l-hâl beyne usûli'l-fıkhî ve'n-naḥv. *Mecelletü Câmîati Ümmi'l-Kurâ*, 18(36), 331-362.
- Hân, M. (2012). *Usûlü'n-naḥvi'l-'arabî*. Câmî'atü Muhammed Haydar.
- Hanbelî, Ş. (2010). *Fıkıh usûlü* (Çev. M. Yıldırım). İzmir İlahiyat Fak. Yayınları.
- Hasan, A. (t.y.). *En-naḥvü'l-vâfi* (3. bs). Dâru'l-Ma'ârif.
- Hassân, T. (1420/2000). *El-uşûl*. Âlemü'l-Kütüb.
- İbn Cinnî, E. F. O. (1403/1983). *El-hasâis* (C. 1-3). 'Âlemü'l-Kütüb.
- İbn Cinnî, E. F. O. (1421/2000). *Sırru şına'âti'l-i'râb*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Hişâm, E. M. (1421/2000). *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb* (C. 1-7). el-Meclisü'l-vatanî li's-sekâfe ve'l-fünûn ve'l-âdâb.
- İbn Hişâm, E. M. (t.y.). *Evdâḥu'l-mesâlik ilâ elfiyeti İbn Mâlik*. Dâru'l-Fikr.
- İbn Mâce, E. A. M. (1403/1983). *Es-sünen* (C. 1-2).
- İbn Mâlik, E. A. C. M. B. A. (1410/1990). *Şerhu't-teshîl*. Hicr li't-Tıbbâ'a ve'n-Neşr.
- İbn Manzûr, E. F. C. (1414/1994). *Lisânü'l-'arab* (3. bs). Dâr-u Sâdır.
- İbn Vellâd, E. A. A. B. M. (1416/1996). *El-intişâr li-Sîbeveyhi 'ale'l-Müberred*. Müessesetü'r-Risâle.

- İbn Ya'îş, E. B. M. (1422). *Şerhu'l-mufaşşal li'z-Zemaşserî* (C. 1-6). Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Enbârî, E. B. K. A. B. M. (1377/1957). *El-iğrâb fi cedeli'l-i'râb ve lüme'ü'l-edille fi usûli'n-naħv*. Matbaatü Câmîati's-Sûriyye.
- İzmirli, İ. H. (2008). İcma, kıyas ve istihsanın esasları (Çev. A. Duman). *Hikmet Yurdu*, I(1), 149-160.
- Kalacî, M. R., & Kunejbî, H. S. (1408/1988). *Mu'cemü'l-luğati'l-fukahâ* (2. bs). Dârü'n-Nefâis.
- Kefevî, E.B. E. B. M. (1998). *El-külliyât*. Müessesetü'r-Risâle.
- Menâhicü Câmîati'l-Medîneti'l-Âlemiyye. (t.y.-a). *Usûlün'naħv-1*. Câmî'atü'l-Medîne.
- Menâhicü Câmîati'l-Medîneti'l-Âlemiyye. (t.y.-b). *Usûlü'n-naħv-2*. Câmî'atü'l-Medîne.
- Nahle, M. A. (1407/1987). *Usûlü'n-naħvi'l-'arabî*. Dâr-u'l-Ulûmi'l-Arabiyye.
- Önder, M. (2006). İstihsan kavramlarının ortaya çıkışı. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 7, 181-208.
- Özel, A. (2020). İbn Vellâd. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: C. EK-1 (2. bs, ss. 604-605). TDV Yayınları.
- Özen, Ş. (2003). Hicrî II. yüzyılda istihsân ve maslahat kavramları. *Marife: Bilimsel Birikim (Marife: Dini Araştırmalar Dergisi)*, III(1), 31-57.
- Râcihî, A. (1420). *Et-tatbîku'n-naħvî*. Mektebetü'l-Me'ârif.
- Râcihî, F. R. (1426/2005). *Usûlü'n-naħv 'inde'l-Bağdâdî*. Meclisü'n-Neşri'l-İlmî.
- Rummânî, E.-H. (1421/2001). *El-hudûd fi'n-naħv*. el-Câmî'atu'l-İslâmiyye.
- Sâyig, M. B. H. (1424/2004). *El-lemħa fi şerhi'l-mülîħħa*. 'İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî bi'l-Câmî'ati'l-İslâmiyye.
- Süyûtî, C. A. (1409/1989). *El-iktirâh fi usûli'n-naħv*.
- Şâtîbî, E. İ. İ. B. M. (1428/2007). *El-mekâsîdü's-şâfiyye fi şerhi'l-hulâşati'l-kâfiyye*. M'ahedü'l-Buhûsi'l-İlmiyye.
- Şihâb, M. C., & Hürşîd, M. M. (2016). el-İstihsân beyne usûli'n-naħvi ve usûli'l-fıkhi. *Mecelletü Câmî'ati Tikrît li'l-Ulûmi'l-İnsâniyye*, 23(10), 215-244.
- Şürrâb, M. B. M. H. (1427/2007). *Şerhu şevâhidi's-şi'riyye fi ümmehâti'l-kütübî'n-naħviyye*. Müessesetü'r-Risâle.
- Taşdelen, H. (2015). Belâgat ilmi ve tarihi. İçinde İsmail Güler (Ed.), *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri: Tarih ve Problemler*. İSAM Yayınları.
- Terzi, F. H. (t.y.). *Fî usûli'l-luğati ve'n-naħv*. Dârü'l-Kütüb.
- Ukberî, E. B. (1416/1995). *El-lübâb fi 'ileli'l-binâ'i ve'l-i'râb* (C. 1-2). Dârü'l-Fikr.
- Ukberî, E. B. (1406/1986). *Et-tebyîn 'an mezhebi'n-naħviyyîn el-basriyyîn ve'l-kûfiyyîn*. Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî.
- Ukberî, E. B. (1428/2007). *Mesâ'il hilâfiyye fi'n-naħv*. Mektebetü'l-Âdâb.
- 1204 | Useymin, M. B. S. (1434/2012). *Şerhu elfiyeti İbn Mâlik* (1. bs, C. 1). Mektebetü'r-Rüşd.
- 'Useyrî, İ. B. A. M. (1421/2000). *Uşûlü't-tefkîri'n-naħviyyi 'inde İbn Vellâd* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Câmîatü Ümmi'l-Kurâ.
- Üşmûnî, A. B. M. N. (1998). *Şerhu'l-üşmûnî 'alâ elfiyeti İbn Mâlik*. Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.

- Yavuz, M. (1996). *İbn Cinnî: hayatı ve arap gramerindeki yeri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yemenî, N. B. S. H. (1999). *Şemsu'l- 'ulûm ve devâu kelâmi'l- 'arabi mine'l- kelûm*. Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır.
- Yurttaş, T. (2020). Bir nahiv usûlü delili olarak icmâ olgusu ve hüccet değeri. *Journal of Analytic Divinity*, 4(1), 300-318.
- Zebîdî, E. F. M. (1406/1986). *Tâcü'l- 'arûs min cevâhiri'l- kâmûs* (C. 1-40). Matba'atü Hükûmeti'l-Kuveyt.
- Zuhaylî, V. (1419/1999). *El-vecîz fî uşuli'l- fikh*. Dâru'l-Fikr.

